

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.177.27>

Data przesłania artykułu: 30.12.2021

Data akceptacji artykułu: 31.03.2022

DRAGOLJUB PERIĆ

Uniwersytet w Nowym Sadzie, Serbia

(University of Novi Sad, Serbia)

Povampirenje kao zaraza – prvi vojni izveštaji o vampirima i njihovo literarno transponovanje u savremenoj srpskoj prozi*

Vampire Contagion: First Military Reports about Serbian Vampires and Their Literary Representations in Contemporary Serbian Fiction

Abstract

This paper analyses three works of fiction (two novels and one short story) inspired by the first Austrian military reports on vampires. These reports suggest how the discourse about the *Other* (primitive, barbaric, half-cultivated, etc.), personified in the Serbs, evolved in the Age of Enlightenment. Additionally, the reports have been a source of creative inspiration for a number of literary (re)interpretations of the vampire phenomenon: from postmodern literary entities (mediating an open dialog of the novel, written by M. Novaković, with the entire tradition of the Serbian horror fantasy), through existential studies of the meaning of humanity in the context of the “demonic gift” (the novel by M. Milosavljević), and biological metaphors of disease, to the latest representation of this demonic character as a dark subculture hero existing in the liminal areas of “civilized” space (G. Skrobonja).

Keywords: vampires, Serbs, Otherness, metaphors of disease, traditional culture

* Ovaj rad je deo istraživanja u okviru nacionalnog projekta „Aspekti identiteta i njihovo oblikovanje u srpskoj književnosti” (No. 178005), koji se realizuje na Odseku za srpsku književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu uz finansijsku podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Заражение от укусов вампиров – первые военные отчёты о сербских вампирах и их литературные изображения в современной сербской литературе

Резюме

В данной статье речь идёт о трёх литературных произведениях фантастики (о двух романах и одном рассказе), вдохновленных первыми австрийскими военными отчётами о вампирах. Эти отчёты показывают, как развивался в эпоху Просвещения дискурс о „другом“ (примитивном, варварском, полукультурном и т. п.), олицетворяемом в сербах. Кроме того, эти отчёты стали источником творческого вдохновения для ряда литературных (пере)интерпретаций феномена вампиров: от постмодернистских литературных поисков (представленных начавшимся диалогом романа, написанного М. Новаковић, со всей традицией сербской фантастики ужасов), через экзистенциальное исследование значения человечества в контексте «демонического дара» (роман М. Милосавлевића), биологические метафоры болезни к более новым представлениям об этом демоническом персонаже как тёмном герое субкультуры, существующей в пограничных областях «цивилизованного» мира (рассказ Г. Скробоньи).

Ключевые слова: вампиры, сербы, инаковость, метафоры болезни, традиционная культура

Među ljudima je harala neka zarazna bolest od koje su ljudi iznenada umirali. Ali i zato što je takva bolest unosila nered u njihovu fantaziju, ili zato što se tokom nje pokazivao zao duh, uobrazili su da ih mrtvi guše i sisaju im krv.

J.H. Cedler

Dva vojna izveštaja i njihova recepcija

Susret predstavnika vojnih vlasti Austrougarske monarhije i stanovništva Kraljevine Srbije u prvoj polovini XVIII veka doneo je neočekivano iskustvo obema stranama. Pa ipak, reklo bi se da su izaslanici Habzburgovaca pretrpeli veći kulturološki šok, za koji su bili posve nepripremljeni, a koji je kulminirao – otkrićem vampira (odnosno, verovanja u vampire). Dva austrijska vojna izveštaja izazvala su pravu pometnju u učenim krugovima, uzburkala duhove i podstakla nastanak dvadesetak medicinskih, teoloških i metafizičkih traktata, tekstova i rasprava, ali i komercijalno unosnih popularnih izdanja, u kojima se s velikim ubeđenjem i ostrašćenošću dokazivalo ili osporavalo postojanje vampira. Naročito burna i produktivna diskusija zapodela se u Lajpcigu 1732–1734, a poznata je kao *lajpciška vampirska debata*. Za nešto više od dve godine objavljeno je preko dvadeset tek-

stova o ovoj temi, što je prerاسlo u pravu polemiku između onih koji veruju u postojanje vampira i njihovih oponenta¹.

Prvo dokumentovano svedočanstvo o vampiru na prostoru Srbije iz 1725. godine vezuje se za selo Kisiljevo u ramskom sreзу (kod Velikog Gradišta) i izvesnog Petra Plogojevica/Plogojovviza (Blagojevića?). Objavljeno je „u novinama *Wienerisches Diarium* pod naslovom *Copia eines Schreibens aus dem Gradisker District in Ungarn* (Kopija jednog pismena iz Gradištanskog distrikta u Ugarskoj) i sa potpisom kraljevskog provizora u gradištanskom distriktu (tu dužnost je obavljao Frombald)” (Клеут, 2018, s. 40). Carski provizor nevoljno prisustvuje ekshumaciji (ucenjen time da će se srpsko stanovništvo koje čuva taj deo granice odseliti ukoliko im ne udovolji), i tom prilikom ga iznenađuje prizor savršeno očuvanog pokojnikovog tela, na kome su bili uočljivi nova koža, kosa, nokti i brada. Prisutni narod, ne želeći, po Frombaldovim rečima, da rizikuje da zbog čekanja na administrativnu potvrdu „čitavo selo (kao što se u turskim vremenima dešavalo) [...] zbog tako lošeg duha propadne” (Клеут, 2018, s. 28), odlučuje da s ovim pokojnikom postupi u skladu sa svojim običajima: probadaju ga glogovim kocem, a njegovo telo spaljuju u pepeo (Клеут, 2018, s. 29). Bilans Blagojevićevog vampirskog delovanja, odnosno vampirske zaraze u Kisiljevu, bio je devet smrtnih ishoda za samo osam dana, nakon dvadesetčetvoročasovne bolesti (v. Клеут, 2018, s. 27), pri čemu su preminuli, dok su „svi na smrtnoj postelji još ležali živi javno izjavili kako im je gorepomenuti pre deset nedelja preminuli Blagojević došao u snu, legao na njih i davio ih” (Клеут, 2018, s. 27).

Drugi važan događaj koji je ponovo ustalasio duhove i pokrenuo nezaustavivo širenje vampirske hysterije bio je nov pomen povampirenja u Kraljevini Srbiji, vezan za izvesnog Pavla Arnauta i niz zlokobnih smrtnih slučajeva (sedamnaest osoba za tri meseca) u Medveđi (kod Trstenika) – posledica njegovog (tobožnjeg) vampirskog delovanja. Slučaj iz Medveđe istraživale su dve specijalne misije – Glazerova i Flikingerova. Prvo je slučaj ispitivao dr Glazer, zadužen za karantin u Paraćinu. U pomoravsko selo Medveđu doputovao je 12. 12. 1731. Njegov dolazak podudara se sa prvim vestima o izbijanju kuge (*Wienerisches Diarium*), zbog čega su povećane mere opreza kako bi se sprečilo izbijanje zaraze. Kugu nije našao, ali je otkrio više neraspadnutih tela, za koje su meštani tvrdili da je reč o vampirima. Kako su mu prethodno zapretili da će se iseliti i ostaviti nebranjenu granicu ukoliko im se ne udovolji, Glazer nevoljno prisustvuje ekshumacijama i o svom otkriću obaveštava nadređene (Клеут, 2018, s. 43–44).

¹ O opštoj pomami za vampirima, kao i velikom interesovanju naučne i šire javnosti za ovu temu 1733. godine, svedoči Mihael Ranft rečima: „onaj ko je posetio poslednji lajpciški uskršnji velesajam u knjižarama na uvid nije mogao da dobije ništa osim krvopija” (Ranft, 2020, s. 116). O lajpciškoj vampirskoj debati, njenim učesnicima, učinku i oceni v. Клеут, 2018, s. 42, 46. Pregled, glavne teze, kritičku ocenu i argumentaciju ovih tekstova o vampirima dao je M. Ranft (Ranft, 2020, s. 130–191), završavajući svoj traktat *Stručnim mišljenjem Pruskog kraljevskog društva za nauke o vampirima ili krvopijama* (Ranft, 2020, s. 192–196).

Glazerov izveštaj je rezultirao posebnim oprezom vojnih vlasti oko istrage smrtnih ishoda u Medveđi. Želeći da prikupi više informacija, kao i da spreči dalje iseljavanje stanovništva, vrhovna komanda u Beogradu šalje specijalnu misiju od desetak poverljivih ljudi da čitav slučaj detaljnije ispituju, a na čijem čelu su se nalazili J. Flikinger, J. H. Zigel, J. F. Baumgartner, Bitner, J. H. Lidenfels i zastavnik Zigismund Aleksander – baron od Kotvica (v. Ranft, 2020, s. 112–113; Клеут, 2018, s. 14, 16). Flikingerov raport počinje rečima da je čitavo istraživanje „takozvanih vampira” pokrenuto po naredbi vrhovne komande što, očito, ukazuje na to da je on, kako smatra Marija Kleut, „imao instrukcije drugačije od Glazerovih: da proveri osnovanost priče o vampirima, pošto je kuga isključena” (Клеут, 2018, s. 45). Pritom, različite ekspertize članova komisije trebalo je da preispitaju Glazerov izveštaj, ustanove istinitost i svojim autoritetom obezbede verodostojnost ovome izveštaju². Podudarnost između ova dva izveštaja jasno ukazuje na to da je Flikinger znao za Glazerove nalaze jer je izvesne delove prethodnog izveštaja ponovio, a izmenio ga je i proširio u celosti (Клеут, 2018, s. 46).

Flikingerov izveštaj prosleđen je vojnoadministrativnim kanalima, posle Beograda i Beča, princu Aleksandru Virtemberskom u Štuttgart, da bi potom dospao i u štampu (objavljen je u lajpciškim novinama *Neue Zeitungen* 1732). Opis ekshumiranoga vampira (Pavla Arnauta), kao i obrednih radnji prilikom ritualnog upokožavanja, sačinjeni su prema kazivanju svedoka, dok izvesni detalji neobično nalikuju (netruležnost tela, prisustvo sveže krvi, krik prilikom probadanja kocem, spaljivanje leša u pepeo) opisu iskopavanja i uništavanja tela Petra Blagojevića:

Da bi nekako ovom zlu na put stali, oni su po savetu svog hadnaka [sic!] (koji je već prisustvovao sličnim događajima) ovog Arnaut Pavla otprilike 40 dana posle njegove smrti otkopali, našavši da se ovaj u grobu potpuno čitav i neraspadnut nahodi, zatim da mu na nos, oči, usta i uši ide sveža krv, da su mu košulja, pokrov njegov i kovčeg potpuno krvavi, te da su mu nokti sa šaka i stopala zajedno s kožom otpali i umesto njih novi izrasli. Pošto im je sada na osnovu svega ovoga jasno bilo da je on doista vampir, oni su mu sledujući svome običaju u srce zaboli kolac što je bilo praćeno izlivanjem velike količine krvi, pri čemu su sasvim jasno čuli da je zastenjao u hropcu, nakon čega su još istoga dana telo njegovo spalili i potom ga kao takvo ponovo u grob bacili. (prema: Ranft, 2020, s. 108)

Potom se daje manje ili više detaljan opis još dvanaest ekshumacija i konstatuje se, za one koji su smatrani vampirima, slično stanje dobre očuvanosti tela (Ranft, 2020, s. 109–112). Nakon probadanja kocem i odsecanja glava, njihova tela su spaljena, a pepeo prosut u Moravu (Ranft, 2020, s. 112) kako bi se predupredila dalja povampirenja, budući da „svi oni koji su od vampira muke i smrt doživeli, takođe moraju postati vampirima” (Ranft, 2020, s. 108), a samim tim uzrokovati nove smrtno ishoda. Slično kao u prethodnom izveštaju, samo detaljnije, na osnovu kazivanja svedoka rekonstruiše se kompleksan sistem predstava vezanih

² Ekspedicija je formirana tako da svaka grupa ima svoju nadležnost: „tri lekara da pregledaju leševe, dva oficira da potvrde nalaze i potpišu zapisnik, znalci lokalnih prilika (hajduci) da prenesu priče o vampirima, kažu njihova imena i pokažu grobove” (Клеут, 2018: 45).

za srpske vampire: da svoje žrtve noću pritiskaju i guše, da se hrane krvlju svojih žrtava i stoke, produžavajući time svoju uslovnu besmrtnost, da njihova tela ne podležu starenju i raspadanju, da njihove žrtve kao i oni koji su došli u kontakt s krvlju vampira i sami postaju vampiri i, konačno, da je najefikasniji način ritualnog upokojenja vampira – probadanje (glogovim) kocem, odsecanje glave i spaljivanje (neretko se kao obredna tautologija primenjuju i sve tri radnje istovremeno)³. Po prvi put, po objavljivanju *Visum et repertum*-a, Zapadnu Evropu zahvata sve masovniji strah – od vampirske zaraze – dok je ono što je, po svoj prilici, bilo slika lokalnih verovanja⁴, kako se rasprostirala priča o vampirima, postalo fiksna karakteristika vampira *per se*.

Posledica publikovanja ovih izveštaja o vampirima bilo je buđenje interesovanja kulturne Evrope za jedan polukultivisan i sujeveran pravoslavni narod – Srbe [Rätzen], koji nastanjuju rubne pozicije zapadne civilizacije, kao i za srpske vampire, uz pokušaje da se na naučnim osnovama objasne izvesni elementi iz pomenutog kruga predstava o vampirima (netruležnost tela, krvarenje prilikom ekshumacije, vampirov hropac i sl.). Prvi pokušaj da se raskrsti s ovim verovanjima i ponudi naučno objašnjenje bilo je *Stručno mišljenje o vampirima* Kraljevskog pruskog naučnog društva, koje na vladarev zahtev razmatra neobične pojave iz oba izveštaja i daje svoje mišljenje – da sve ove neobične pojave imaju prirodne uzroke, sami izveštaji imaju posredan karakter, a da su za širenje ovog praznoverja krivi siromašni, sujeverni i neuki (v. Ranft, 2020, s. 192–196).

Povodeći se za ovim primerom, nižu se slično intonirani stavovi – dr Majnriha⁵, dr D. H. Fogta i dr J. K. Fričea iz Lajpciga, kao i niza nepotpisanih autora (v. Ranft, 2020, s. 130–173). Dominacija lekara među učesnicima ove debate pokazuje da, s kulturološkog stanovišta posmatrano, vampirska zaraza nije samo smatrana „manifestacijom necivilizovanosti, već je sa naučne tačke gledišta posmatran[a] kao izvor bolesti i epidemija, koje je svakako trebalo sprečiti određenom strategijom” (Лазаревић ди Ђакомо, 2016, s. 138). Stoga, ne čudi da usred epohe racionalizma, kada preovladavaju kult razuma, scijentizam, dolazi do jačanja prirodnih nauka i obrazovanja, uz kritički otklon od misticizma, teoloških objašnjenja i sujeverja, te se uzroci ovih neobičnih pojava traže u prirodnim zakonitostima, vezanim za moguće medicinske uzroke izbijanja „vampirske” zaraze,

³ Najobuhvatniju i najkompleksniju studiju – sintezu najvažnijih izvora, istorijski pregled pomena i temeljno ispitivanje južnoslovenskih kulturnih prostora na kojima su verovanja vezana za vampire zastupljena, njihovih sličnosti i razlika, lokalnih specifičnosti i magijskih praksi dao je Tihomir Đorđević (v. Ђорђевић, 1953, s. 149–219).

⁴ Ove osobine, kako primećuje Lj. Radenković, na najvećem delu srpskog folklornog areala nisu posvedočene – vampir krvopija predstavlja samo pojavu lokalne rasprostranjenosti (Раденковић, 2016, s. 278).

⁵ On nalazi da se oba izveštaja sastoje od izjava svedoka – Srba, koje su, razume se, nepouzdanе jer se „ovaj navodni *factum* dogodio među Rascijanima, što će reći među takvom vrstom ljudi kod kojih, pored velikog neznanja o prirodnim pojavama, vlada još i najveće sujeverje, dakle, kod takvih subjekata, sklonih da poveruju u najsumanutije gluposti” (prema: Ranft, 2020, s. 131).

u nepoznavanju prirodnih procesa truljenja tela, kao i nedovoljnoj obučenosti i neznanju austrijskih vojnih bolničara (felčera) koji su učestvovali u ekshumacijama.

Medicinske interpretacije vampirske zaraze, *Vampir-Erlass*

Za brojne smrtne slučajeve se u oba pomenuta mesta, umesto napada demona-krvopije, predlažu drugi razlozi, a pojedini iskazi iz *Visum et repertum* dobijaju medicinsku interpretaciju. Tako, određene činjenice predočene u izveštaju, pre svega: „da je ovaj krvopijući Arnaut Pavle ne samo na ljude nasrtao, već i na stoku. *Pošto su se, dakle, ljudi hranili mesom takve stoke, pokazalo se da naokolo još vampira ima*” (prema: Ranft, 2020, s. 108 [istakao – D. P.]), u interpretativne okvire uključile bi literarnu forenziku i upućivale na biološku zarazu, tako da se kao mogući uzrok smrti pominjalo besnilo – preminuli su se mogli zaraziti mesom uginule stoke koje su konzumirali (v. Ranft, 2020, s. 120–121, 135, 149, 180, 186).

Za razliku od toga, neki drugi elementi ovih izveštaja bili su otvoreni za različita tumačenja, učitavanja i nagađanja – od spekulacija o umešanosti Blagojevićeve udovice u muževljevo ubistvo, odnosno trovanje (Ranft, 2020, s. 74–75, 83, 95), preko ksenofobičnih i srbofobičnih interpretativnih praksi, sve do krajnje neverovatnih tumačenja. Tako je Johan Kristof Harenberg, rektor prosvetne zadužbine u Gandershajmu, smatrao da predsmrtni iskaz preminulih o „davljenju i ispijanju krvi” nije ništa drugo do halucinacija, izazvana dejstvom opijuma, jer „Srbi su dugo vremena bili pod Turcima i od njih preuzeli običaj česte upotrebe opijuma” (prema: Ranft, 2020, s. 185).

Stoga, ne čudi da je naredni talas glasina u vezi s vampiricom iz Moravske, izvesnom Rozinom Polakin iz Hermersdorfa (†22.12.1754), izazvao hitnu reakciju najviših prestoničkih krugova – formiranje specijalne misije, na čijem čelu je bio caričin Protomedicus, dvorski lekar i reformator univerziteta Gerard van Sviten (Лазаревић ди Ђакомо, 2016, s. 137–144) – koja je trebalo da predupredi i okonča sve glasine ove vrste uviđajem na terenu i naučnim pobijanjem ključnih elemenata na kojima se ovaj narativ zasniva. Njegov traktat pojavu vampira diskredituje skeptičkim razmatranjem i analizom prirodnih razloga – kratkim periodom između sahrane i ekshumacije (manje od mesec dana, u zimskim uslovima), niskom temperaturom, prirodom tla i sl. Na osnovu njega Marija Terezija donosi ukaz (popularno nazvan *Vampir-Erlass*) 1. 3. 1755. godine, kojim se negira postojanje vampira, a zabranjuju i kažnjavaju ekshumacije i skrnavljenja leševa: „carska je naredba u svim pokrajinama austrijskog carstva da se postave granice tom praznoverju, a koje je moguće naći samo među varvarima koji žive u neznanju i zlu”. I dok se u katoličkim zemljama ne zna za vampire, „samo u Ugarskoj, Moravskoj, Šleziji i Poljskoj ova pojava pronalazi svoje sledbenike”, pri čemu se smatralo da je

to stoga što pravoslavci veruju da đavo može uzeti dušu pokojnika (v. Лазаревић ди Ђакомо, 2016, s. 139), odnosno zaposesti mrtvo telo.

Saodnosno tome, verovanje u vampire postaje izraz sujeverja, necivilizovanosti, primitivizma, varvarstva... ali i bede, nemaštine, neobrazovanosti, loših materijalnih i higijenskih uslova. Ovaj ukaz i preduzete mere nastali su kao odgovor na masovnu histeriju „prestravljenih dama”, koje su zahtevale da im se kaže „hoće li ti nezvani gosti i strašni vampiri stići i u naše krajeve” (Ranft, 2020, s. 165). Nastojalo se da se zaštite granične oblasti carstva, kao posledica realnog straha od širenja zaraze (kuge, besnila, groznice...), i sprečilo iseljavanje iz graničnih oblasti (Клеут, 2018, s. 43). Ove mere su predstavljale i segment sistemskih reformi, koji je zahvatao i sferu javnog zdravlja (up. Лазаревић ди Ђакомо, 2016, s. 147), a dovele su do poboljšanja higijenskih uslova u udaljenim provincijama Carstva (Hrvatska, Kraljevina Srbija), ali, neočekivano, i do popularizacije vampira.

Međutim, ni caričinim aktom verovanje u vampire nije zaustavljeno – jednom pokrenut mehanizam straha od vampira generisao je potonje narative, potkrepljene novim „slučajevima” i „dokazima” udaljenim od južne granice Habzburške monarhije; pojavljuju se i nakon toga drugi spisi, podstaknuti ovim izveštajima o vampirima. U njima se počinju pominjati i mesta van Austrougarske i Srbije – u zapadnoj i severnoj Evropi – u Pruskoj (Клеут, 2108, s. 27), Engleskoj, Danskoj i dr. (up. Лазаревић ди Ђакомо, 2016, s. 141–147), dok srpska reč *vampir* sve više dobija internacionalnu raspostranjenost, da bi se ustalila kao opšti naziv za ovu kategoriju demonskih bića – krvopija.

Osim što imaju kulturološki i etnografski značaj, Frombaldov i Flikingerov izveštaj poslužili su i kao izvor inspiracije ili kao neposredni prototekst za više narativa. U drugom delu ovog rada biće detaljnije razmotreni odnos prototekst – metatekst (izveštaji – prozna dela), strategije pregovora oko istinitosti, kao i umetnički postupci primenjeni u modelovanju vampirskih likova u odabranim narativima. Izvesna sličnost u kulturnoj klimi Austrougarske monarhije, snažne kolonijalne imperije XVIII veka, i (post)kolonijalnoj eklektičkoj kulturi savremenoga doba omogućila je da motiv vampira⁶, nastao „preplitanje[m] diskursa prosvetiteljstva i imperijalnog diskursa XVIII i XIX veka koji je proizveo narativ jednog »vampirskog pojasa« između istočne i zapadne Evrope” (Марјановић, 2012, s. 14), sada, u doba globalizacije, novog kolonijalizma i kulturnog imperijalizma, kao tipično slovenski (i srpski) proizvod tradicionalne folklorne imaginacije, postane ponovo aktuelan u srpskoj fantastičnoj književnosti, premda vidno vesternizovan.

⁶ Obuhvatnu sintezu ovog motiva koja prati literarne transpozicije motiva vampira od folklornih motiva do srpske proze devedesetih godina XX veka dala je u svojoj sjajnoj studiji Ana Radin (v. Радин, 1996).

Goran Skrobonja, *Reč koja odjekuje*

Ova pripovetka ima formu retrospektivnog kazivanja (fikcionalnog) učesnika i svedoka uviđaja u Medveđi od 7. januara 1732. godine. Glavni lik, engleski pisnik, putopisac i avanturista Majls, zatiče se igrom slučaja u Srbiji, teško bolestan od tuberkuloze. Njegov lekar je niko drugi do dr Flikinger, autor i prvi potpisnik *Visum et repertuma*. Majls prisustvuje kao očevidac (a u priči – kao narator-reflektor) ekshumacijama, tragajući za živopisnim detaljima za svoj putopis, a potom o pomenutom događaju pripoveda sestri i zetu (segmenti pripovetke koji prenose, odnosno sažimaju delove koji se odnose na aktere i opise radnji iz Flikingerovog izveštaja). Delovi pripovetke u kojima je ostvareno najveće preklapanje sa Flikingerovim izveštajem (podaci o učesnicima, ekshumiranim pokojnicima i stanju njihovog tela (up. Skrobonja, 2016, s. 157–159)) nastoje da obezbede dokumentarnu verodostojnost ostatku Majlsove priče.

Priča o vampirima iz Medveđe data je namesto objašnjenja Majlsovog čudnog izlečenja. Minus prisustvom znaka konstatuje se da Majls, diskretno, odbija hranu (dok hvali vino) prilikom susreta sa sestrom, a ističe se da je on u tom trenutku izgledao „rumeno i zdravo” (Skrobonja, 2016, s. 161) – neobično nalik onome kako su u izveštaju opisani ekshumirani leševi, dok istina o ozdravljenju ostaje prećutana negde između njegovih čestih poseta Medveđi. Vampirizam, za čoveka tradicionalne kulture prokletstvo, neželjeno stanje izazvano otrešenjem o određene elemente kulta mrtvih, u Skrobonjinoj literarnoj interpretaciji resemantizuje se u lek od smrtonosne bolesti i *dar* večne mladosti (koji, razume se, ima svoju cenu – neophodnog ispijanja [konjske] krvi i večnog lutanja: „ostajem na jednom mestu onoliko koliko mogu, ali to nikada nije duže od tri ili četiri sedmice” (Skrobonja, 2016, s. 162)).

Sa sestrim mužem, lingvistom Frederikom, Majls diskutuje o delima lajpciške vampirske debate, kao i potonjoj produkciji i recepciji tekstova o vampirima, pri čemu ovo njegovo zanimanje postaje identitetsko i samoodređujuće:

ta čudna, tajanstvena reč *vampir*, za samo godinu dana stekla je punopravno mesto u gotovo svim zapadnoevropskim jezicima, glatko izbacivši dotadašnje uobičajene reči poput *strix* ili *lamia*. Koliko mi je poznato, nijedna druga reč nije postigla ništa slično u ovo naše vreme. (Skrobonja, 2016, s. 160)

Rasprostiranje ove reči (ka zapadnoj Evropi) poklapa se s Majlsovim najavljenim povratkom kući, u Englesku, čime se, diskretno, naznačava (fikcionalizovani) put vampirske zaraze. Posle ovog susreta Majls požuruje sestru i zeta na put, pošto su u krčmi u kojoj borave proteklih noći pronašli nekoliko zaklanih konja. Tajnu njegovog čudesnog isceljenja znaće samo njegova voljena sestra. Kombinujući dokumentarnu građu sa fikcijom, Skrobonja u svojoj literarnoj interpretaciji „vampirskog pitanja” uspostavlja direktnu vezu između vampirske zaraze iz Medveđe i tradicije britanske vampiristike. S obzirom na to da je Majls pisac, postupkom

razbijanja rampe između sveta dela i objektivne stvarnosti potencirana je mogućnost da potonji Majlsov narativ o vampirima nije samo fikcija već literarna transpozicija iskustva prvog prenosioca.

Mladen Milosavljević, *Kal juga*

Dok se Skrobonjina pripovetka neposredno odnosi na događaje iz Medveđe (1732) i Flikingerov izveštaj, narativno vreme Milosavljevićevo romana zahvata znatno širi odsečak, a tri narativna prstena situirana su u tri vremenska sloja: jednom linijom fabule zahvaćeno je doba praistorije i civilizacija Lepenskog Vira, centralni narativni tok prati događaje uoči i za vreme austrijskog protektorata nad Kraljevinom Srbijom (1718–1739), a najmlađi događaje od 1967. do potapanja Donjeg Milanovca 1971. godine.

Glavni narativni prsten čini period od zauzeća Beograda (1717) do poraza Habzburgovaca kod Grocke (1739). Pored istorijskog jezgra, roman prožima i apokrifna istorija – to su Frombaldove dnevničke beleške o godinama provedenim u Srbiji, čiji je vrhunac priča o drevnom obredu i savezu hrišćana (cara Karla VI, regenta Aleksandra Virtemberškog, Eugena Savojskog i dr.) sa Zelmoksisom (Dagonom), htonskim i rečnim božanstvom, pomoću čijih mračnih legija oni savladavaju Turke, obećavši mu, zauzvrat, svoje večne duše. Mistična magla sprečava otomanske snage da se konsoliduju, a hrišćansku vojsku štiti i omogućava joj da napada neprimećena, zajedno sa svojim demonskim saveznicima. Međutim, cena ove magijske pomoći visoka je, a podrška mračnih saveznika kratkotrajna: ubrzo umiru i Eugen Savojski i Aleksandar Virtemberški, a poraz kod Grocke (1739) dovodi do druge velike seobe Srba; naredne godine umire i Karlo VI pomračenog uma, boreći se s nevidljivim neprijateljem. Nikola Doksat i kapetan Teodor Prodanović Čupa bivaju sramno pogubljeni, a Pavle Arnaut i Petar Blagojević Belja (najpre naratorov domaćin, a posle smrti predmet istrage) postaju dva najpoznatija srpska vampira.

Ovaj fabulativni tok, vezan za Frombaldov uviđaj u Medveđi, dobio je intimističku nadogradnju u vidu ljubavne priče o njegovom magijskom izlečenju i zaljubljanju u svoju isceliteljku. Strah od zaraze (kuge) u romanu je preinačen u strah od „*епидеміје* за коју се веровало да је узрокована двојицом поменутих мртваца” (Milosavljević, 2018, s. 179). Za razliku od izveštaja o ekshumaciji Petra Blagojevića, koji je najvećim delom doslovce preuzet, Frombaldov zapis o ekshumaciji jednog od najsurovijih hajduka Čupine družine⁷, u formi dnevnika, u Milosavljevićevoj literarnoj interpretaciji folklorizovan je i delokalizovan (iz

⁷ Jasna je tendencija u romanu da se čitava Čupina hajdučka četa prikaže kao vampirska: njoj, pored dvojice osvedočenih vampira (Arnauta i Blagojevića), pripadaju i manje poznata (vampirski) braća iz Kuk[uljina (up. Клеут, 2018, s. 15–16).

Kisiljeva i ramskog okruga izmešten je u Kragujevac). Pored „anomalija” – dobre očuvanosti kože, prirodne boje, prisustva sveže krvi i nepostojanja kostiju, narator pored grobova uočava rupe poput mišjih, kroz koje su „seљаци [...] веровали да [...] вампири излазе из гробова” (2018, s. 181) – što je, saodnosno folklornoj tradiciji, još jedno od obeležja vampirovog groba (v. Ђорђевић, 1953, s. 199). Scena na groblju omogućila je piscu etnologu da svoj narativ upotpuni opisom sahrane i ritualnom praksom vezanom za pogreb, odnosno kult mrtvih (Милосављевић, 2018, s. 182)⁸.

Dovodeći u vezu dva odelita slučaja povampirenja tokom austrijske uprave Kraljevinom Srbijom, pisac istoriju Srbije s prve polovine XVIII veka fikcionalizuje, te se uz istorijski rat Austrije i Turske čitaocima ovog romana predočava i okultna istorija, u kojoj vojuju i magijski moćni ratnici (zduhaći, šojmanke, grabancijaši i vampiri), sklapaju se savezi sa moćnim božanstvima vode i atmosferskih prilika, a plaća dušom onih koji su, zarad magijske pomoći u boju, sklopili pakt sa silama mraka.

Mirjana Novaković, *Strah i njegov sluga*

I u romanu Mirjane Novaković, kao i kod prethodnih autora, narativno vreme je takođe doba austrijske uprave nad Kraljevinom Srbijom (1718–1739). Pored istorijskog narativa, dvorskih glasina, spletki i ljubavne priče, značajno mesto u romanu ima fantastični tok – diskurs o vampirima, kao refleks prethodno pominjanih vojnih izveštaja. Polifono pripovedanje (Đavo, princeza Marija Avgusta Turn i Taksis, a u izvesnim segmentima naraciju preuzimaju sluga Novak, hajduci i dr.) koriguje subjektivne tačke gledišta pojedinih likova i doprinosi verodostojnosti njihovog kazivanja o vampirima.

Likovi su, kao što je već uočeno, istorijske ličnosti ili pripadaju srpskoj literarnoj tradiciji (Vuk Isaković, regent Aleksandar Virtemberški, Sava Savanović i dr)⁹. Dovedeni u nove relacije, „ponovljivi” junaci deo su samosvojnog, autoteličnog (v. Bužinjska, Markovski, 2009, s. 136) sveta dela, čija svrha nije puka korelacija, čak ni „uspostavljanje lančanih nizova homolognih veza” (Eko, 2001, s. 70), već osobita literarna reinterpretacija tradicije.

Saodnosno svojim intencijama, roman uspostavlja indirektne intertekstovne veze (hronotop, akteri evropske istorije, glavni događaj – pojava vampira) s From-

⁸ Više o pogrebnoj praksi „načinjanja” mrtvaca u: Ђорђевић, 1953, s. 187–189; Зечевић, 2008, s. 300.

⁹ „Pozajmljujući, citirajući, parafrazirajući i, konačno, menjajući ključne – smislonosne termine u citiranom tekstu, autorka daje svoj komentar i odgovor na većita zamračena mesta, sa jedne strane, ali i bitne autoreferencijalne elemente [...] Njeni preuzeti junaci imaju već izgrađen karakter koji se podrazumeva, oni su formirani našim predznanjem i sve što naknadno čine samo je ponavljanje onoga što smo znali, iz tog znanja proizilazi ili ga produbljuje i objašnjava” (Лугоња, 2005, s. 78).

baldovim izveštajem i *Visum et repertumom* (premda, bez njihovog pominjanja ili uvođenja ovih „protagonista” u narativ). Za razliku od prethodno razmatranih dela, autorka ne koristi vojnomedicinski diskurs (prevode ili adaptacije ovih izveštaja), već narativni diskurs postmoderne, koji, s jedne strane, ulazi u višestruke tekstualne relacije kako sa srpskom, tako i sa svetskom književnošću, dok je, s druge strane, izrazito autopoetički orijentisan. U njenom romanu diskurs o vampirima nije u fokusu naracije, već predstavlja samo njen fon, dok je težište dela na opsesivnim temama svekolike književnosti – svrhovitosti umetnosti, dobru i zlu, raskoraku između reči i dela, napose, i ceni ljubavi.

Đavolova usmerenost na *kazivanja svedoka o vampirima* polazi od preispitivanja verodostojnosti tih kazivanja, da bi, nadilazeći početne intencije, problematizovala smisao istinitosti, a u krajnjoj liniji – i svrhovitosti svake naracije. Na taj način, ne samo da se ukida razlika između istorijskog narativa i fikcije, a fokus izmešta na samo pripovedanje i njegov smisao, već se preispituju osnovne literarne konvencije naspram stava tradicionalista „da su književnost i istorija samo konvencionalne forme bez suštinske veze sa stvarnošću” (Martin, 2016, s. 71). Narator Đavo kazuje narateru, slugi Novaku (*narratee*), sledeći (pseudo)mit:

– Онда сам им ја дао уметност. После сам им дао и слова, да запишу и да заувек остане. Дао сам им једино савршенство на свету: потпуну лаж. Парадокс, зар не?!

– Хм, да. Али зар је твој противник седео скрштених руку?

– Он никад није знао шта ће са уметношћу. Сама по себи, она није зла, али је лаж. Друго, ја сам је измислио, онај ми то никад није заборавио. Није много прошло, а већ је стигао његов противудар: *историја. Поново прича, али која се претвара да је истина.* (Новаковић, 2001, s. 84 [istakao – D. P.]

Уметност – тачније, književnost kao njen integralni deo – interpretira se na taj način kao protivteža istoriji. Stoga, naracija postaje vid re-konstrukcije značenja (đavolova priča o svojoj pobuni, Hristovim poslednjim satima, vaskrsenju...), reinterpretacija biblijskoga mita, ali i vid spoznaje sveta (sluga Novak kao slušalac Đavolove priče preispituje sopstveno znanje, kao i istinitost biblijske naracije u kontekstu alternativne, Đavolove verzije).

Saodnosno tome, u epilogu romana se tvrdi da vampira nema, sem u priči (*Вампири су само прича. Прича, ништа више* (Новаковић, 2001, s. 247)). Тако, čak i kada princeza Turn i Taksis govori o svojim susretima s vampirima (Vukom Isakovićem, Savom Savanovićem, polimorfnim predvodnikom vampira s purpurnim ogrtačem) u cisterni, književnim konvencijama i pozajmicama ističe se njihov *literarni* karakter (reč je o poznatim književnim likovima, što ukazuje na jasnu nameru autorke da izostavi „istorijske” vampire: Petra Blagojevića i Pavla Arnauta). Takođe, u grupi vampira princeza zaraža i „старицу прекрасно одевену, испршену, снажну, нимало погурену и уморну [...] Тада сам схватила – то сам била ја” (Новаковић, 2001, s. 245). Poput alefa, priča prožima različite svetove te jedino u njoj – princeza može susresti samu sebe. I dok zvanična istorija,

u romanu (kao i u stvarnosti), opovrgava postojanje vampira, u priči oni ostaju i opstaju – kao jezički i literarni događaj.

Ova tri dela, poetički značajno različita, a povezana istim arhitektom – vestima i izveštajima o vampirima za vreme austrijskog regentstva u Srbiji – ne samo što ukazuju na moguće puteve popularizacije vampirskog motiva u kulturi i književnosti nego predočavaju i različite vidove dijaloga s tradicijom – od plodotvornih intertekstovnih veza kojima se ispituje priroda literarnosti (Novaković), preko pokušaja literarnog „brendiranja” elemenata nematerijalne tradicionalne kulture (Skrobonja) do ispitivanja mogućnosti različitih literarnih strategija verodostojnosti naracije (Milosavljević). Slučajevi Petra Blagojevića i Pavla Arnauta doprineli su najpre tome da „»vampiriska Srbija« postane internacionalno rasprostranjeni imaginarni stereotip” (Клеут, 2018, s. 67), a tek potom da i srpski autori prepoznaju ove izveštaje kao podsticajne i produktivne izvore inspiracije i jedan od modela kako bi se (srpski) vampir, iako značajno izmenjen – mogao vratiti u svoj primarni hronotop i kontekst srpske fantastične književnosti, a da se pritom ne banalizuje i ne zarobi okvirima „žanrovske” književnosti. Sve veća komercijalizacija vampirskog mita i planetarna popularnost Stokerovog romana o Drakuli doveli su do pomeranja fokusa sa Srbije kao vampirskog lokusa na Transilvaniju, pri čemu je literarni Drakula „identifikovan” kao prvi vampir, rodonačelnik i „nulti prenosilac” vampirske zaraze. Potonje literarne obrade i ekranizacije (*The Twilight Saga*, *True Blood* i dr.) noćnog slovenskog demona pretvorile su u mračnog junaka i superheroja, projektujući u njegov lik potisnute želje, strahove i frustracije savremenog doba, a ostale su najčešće na nivou maskulturnog produkta koji udovoljava konzumerističkim potrebama za strahom (i erosom) i anksioznostima postkulturnog vremena.

Bibliografija

- Bužinjska, A., Markovski, M. P. (2009). *Književne teorije XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Eko, U. (2001). *Granice tumačenja*. Beograd: Paideia.
- Martin, V. (2016). *Novije teorije pripovedanja*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ranft, M. (2020). *Traktat o žvakanju i mljackanju mrtvaca u grobovima, u kojem se daje veran prikaz svojstava ugarskih vampira i krvopija i ujedno vrši procena svih do sada objavljenih spisa o njima*. Čačak: Gradac.
- Skrobonja, G. (2016). Reč koja odjekuje. U: G. Skrobonja, *Vampirске приче* (s. 153–163). Beograd: Admiral Books, Paladin.
- Ђорђевић, Т. (1953). Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању. *Српски етнографски зборник, LXVI*, s. 147–219. [Ђорђевић, Т. (1953). Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању. *Српски етнографски зборник, LXVI*, s. 147–219].
- Зечевић, С. (2008). *Српска етномитологија*. Београд: Службени гласник [Zečević, S. (2008). *Srpska etnomitologija*. Beograd: Službeni glasnik].
- Клеут, М. (2018). *Вампири у Србији у XVIII веку*. Београд: Службени гласник. [Kleut, M. (2018). *Vampiri u Srbiji u XVIII veku*. Beograd: Službeni glasnik].

- Лазаревић ди Ђакомо, П. (2016). „У његовим устима се видело нешто свеже крви”. Разлози указа царице Марије Терезије о вампиризму. У: М. Детелић, Л. Делић (ур.), *Крв: књижевност, култура* (s. 129–150). Београд: Балканолошки институт САНУ. [Lazarević di Đakomo, P. (2016). „U njegovim ustima se videlo nešto sveže krvi”. Razlozi ukaza carice Marije Terezije o vampirizmu. U: M. Detelić, L. Delić (ur.), *Krv: književnost, kultura* (s. 129–150). Beograd: Balkanološki institut SANU].
- Лугоња, Т. (2005). Мотив вампира у роману Мирјане Новаковић *Страх и његов слуга*. *Mons Aureus*, 7, s. 78–86 [Lugonja, T. (2005). Motiv vampira u romanu Mirjane Novaković *Strah i njegov sluga*. *Mons Aureus*, 7, s. 78–86].
- Марјановић, В. (2012). Представе о вампиру. У: В. Марјановић, Д. Стојиљковић, *Живи покојник* (s. 7–52). Београд: Службени гласник [Marjanović, V. Predstave o vampiru. (2012) U: V. Marjanović, D. Stojiljković, *Živi pokojnik* (s. 7–52). Beograd: Službeni glasnik].
- Милосављевић, М. (2018). *Кал југа*. Београд: Страхор [Milosavljević, M. (2018). *Kal juga*. Beograd: Strahor].
- Новаковић, М. (2001). *Страх и његов слуга*. Београд: Народна књига, Алфа [Novaković, M. (2001). *Strah i njegov sluga*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa].
- Раденковић, Љ. (2016). Вампир између безбедног страшила и крвопије. У: М. Детелић, Л. Делић (ур.), *Крв: књижевност, култура* (s. 265–284). Београд: Балканолошки институт САНУ [Radenković, Lj. (2016). Vampir između bezopasnog strašila i krvopije. U: M. Detelić, L. Delić (ur.), *Krv: književnost, kultura* (s. 265–284). Beograd: Balkanološki institut SANU].
- Радин, А. (1996). *Мотив вампира у миту и књижевности*. Београд: Просвета [Radin, A. (1996). *Motiv vampira u mitu i književnosti*. Beograd: Prosveta].